

Đenana Buturović

Doprinos Matije Murka proučavanjima južnoslavenske epike

*Matija Murko (1861–1951) slovenski slavist in etnolog, je velik del svojega strokovnega dela posvetil južnoslovanski epiki. Autorica predstavlja temeljno Murkovo delo s tega področja *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (1951)* in pri tem predvsem analizira Murkov pogled na muslimansko epiko.*

Slovene Slavacist and ethnologist Matija Murko (1861–1951) has dedicated a large part of his professional endeavours to the epic poetry of South Slavs. The author discusses "Tragom srpsko-hrvatske narodne epike" (On the Trail of Serbo-Croatian Folk Epic Poetry, published in 1951), Murko's fundamental work, analyzing especially Murko's view of the Moslem epic poetry.

Matija Murko rođen u 19. vijeku (1861. godine) moderni je naučnik 20. vijeka (umro je 1951. godine) koji je nastavio i unaprijedio dotadašnji skromni naučni rad na proučavanjima južnoslavenske epike. Murko je znanstvenik svjetskog formata i njegov doprinos južnoslavenskoj folkloristici, a posebno nauci o usmenoj književnosti, nije adekvatno vrednovan. Po obrazovanju slavista i germanista, a uz to književni historičar i etnograf, utemeljivač je sistematskih terenskoistraživačkih folklorističkih proučavanja južnoslavenske usmene epike na prostorima bivše jugoslavenske zajednice. On je razradio brojne aspekte njenog terenskog proučavanja, a uočivši u njoj autentičnost i značaj, za nauku novootkrivene, preciznije novoidentifikovane epike, muslimanske, koja će mu obilato nuditi građu za analize i teze.¹ Pristupajući iz

¹ Međutim, Murkova građa je, na žalost, nedostupna. O sudbini Murkovih fonozapisa vidi: Maja Bošković-Stulli, *Tragom ostavštine Matije Murka. Narodna umjetnost*, knjiga IV, god. 1966. Iz citirane studije doznajemo, da su se fonogrami tekstova koje je Murko snimao prilikom svojih istraživanja »donedavno« nalazili djelimično u Pragu, a da se od 1966. godine ovaj dio zbirke nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (snimci s putovanja 1930.–1932.). Snimci s putovanja godine 1912. i 1913. nalaze se u Beču u Phonogramm-Archivu akademije nauka.

kulturnoantropološkog aspekta epskoj usmenoj tradiciji, M. Murko je prvi u evropskoj stručnoj i naučnoj javnosti stvorio preduslove za odgovarajuću sliku života narodne epike, ili, kako je već uobičajeno da se kaže, za «adekvatnu predstavu o stvarnom životu narodne epike». On se je, od samih početaka proučavanja ove problematike, bavio analizom svih pojava i aspekata usmenog pjesništva, izgrađujući svojevrstan kompleksan pogled na njegovu pojavnost. Iz rada u rad on je varirao dio najbitnijih teza o ovom pjesništvu s tendencijom da otkrije suštinu pojave, čija će identifikacija uticati na njena buduća proučavanja i njeno naučno vrednovanje. Zakoračio je originalnim putem istraživača - okrenuo se živom pjevaču, na samom početku, Bećiru Islamoviću, a u **Registru pjevača** njegovog kapitalnog djela **Tragom srpsko-hrvatske narodne epike**² navedena su 1023 pjevača, među kojima, svakako, i oni već davno mrtvi.³ Većina pjevača koje navodi Murko su hrišćani, među njima je samo 106 muslimana, uglavnom Bošnjaka (Bosanskih Muslimana) i desetak muslimana Albanaca. Već u svojoj prvoj studiji o bosanskomuslimanskoj epici, Murko je istakao da je «za studij suštine i života narodne epike» bosanskomuslimanska epika upravo ona koja može «da pruži najbolji primjer». Ona je u to vrijeme još uvijek egzistirala na terenu, pa je mogla da posluži za upoznavanje sa izvornom južnoslavenskom epikom. Upravo stoga, kao «konzervativni epos», muslimanska epika je ostala predmet Murkovih interesovanja do kraja njegovog života, i bila je bitan, osnovni dokazni materijal njegovim tezama o izvornom pjesništvu. I nakon što su mu stotine pjevača iz hrišćanskih sredina, Srba, Hrvata, Crnogoraca, potvrdili istraživanjima u periodu od 1930.-1932. ono što je zaključio već 1913. - da epika hrišćanskog svijeta predstavlja prije svega poeziju iz publikovanih zbirki, muslimanski pjevači, posebno oni izvan industrijskih centara, pokazali su, da su ostali vjerni Tradiciji usmenog izvora. To je bio razlog upornih Murkovih traganja za muslimanskim pjevačima i u godinama 1930., 1931. i 1932.

Matija Murko je terenska proučavanja usmene epike obavljao u periodu od 23 godine, od 1909. do 1932. godine. Godine 1909. krenuo je na svoje prvo naučno putovanje u Bosnu i Hercegovinu, da bi, kao jedan od osnivača časopisa **Wörter und Sachen** proučavao primitivnu kulturu na licu mjesta. Svoju pažnju usmjerio je na zapadnu Bosnu i neka područja Hrvatske (Lika, Dalmacija). Obezbijeđivši namjensku stipendiju Bečke Akademije za folkloristička istraživanja, posebno terenska istraživanja muslimanske epike M. Murko 1912. putuje po sjeverozapadnoj i srednjoj Bosni i graničnim područjima Hrvatske i Dalmacije, posjećujući mjesta najisturenijeg područja austrijsko-turskih graničnih borbi. S pripremama u Zagrebu Murko je na ovom putovanju oko tri mjeseca. Koristeći istu stipendiju Murko 1913. obavlja naučna terenska istraživanja u srednjoj Bosni i Hercegovini (u istočnu nije mogao, premda je namjeravao, zbog kolere koja se tada pojavila u tim područjima). I ovoga puta Murko je najprije pomišljao na muslimansku epiku, ali se uskoro uvjerio da je muslimanska epika potpuno istovjetna s hrišćanskom, pravoslavnom i katoličkom. «I da se razlikuje ali ne uvijek, samo tendencijom sadržaja, a da ipak kršćani slušaju muslimanske

² Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. Zagreb 1951. I knjiga, II knjiga, citirani registar na str. 926-937.

³ Sam Murko navodi da je na svojim posljednjim putovanjima upoznao 403 pjevača, a sabrao podatke o 379 živih i 25 umrlih pjevača, što znači da raspolaže s podacima o 807 pjevača (*Tragom ...*, I, str. 60).

⁴ Matthias Murko, *Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin 1909, 13-30.

pjesme, i obratno. Zato nisam dalje pravio nikakve razlike između pjevača, odnosno njihovih pjesama». ⁵ Murko je još 1914. namjeravao da završi svoja putovanja po jugoistočnoj Bosni i susjednim krajevima Srbije i Crne Gore, dobivši opet stipendiju Bečke Akademije, kao i preporuke bosanskohercegovačke, srpske i crnogorske vlade. Međutim, na vrijeme je upozoren da zbog zategnutih međunarodnih odnosa odgodi namjeravano putovanje. («Bečka Akademija željela je poslije sloma Austro-Ugarske, da što prije napišem zamišljeno djelo o narodnoj epici u Bosni i Hercegovini. Toj želji nisam mogao udovoljiti prije nego što završim naučna putovanja, koja sam morao odgoditi zbog novih prilika. Pored toga sam se uvjerio, da prikaz stanja narodne epike samo u Bosni i Hercegovini ne bi bio prikladan, nego da ga moram proširiti na cijelo epsko područje Jugoslavije. Ali putovanje upravo ovim područjem bilo je zbog nesređenih prilika za dulje vremena nemoguće.»)⁶ Sljedeći terenski rad Murko realizuje tek nakon 10 godina. Pripremajući se za ovaj teren Murko kaže da je najprije pomišljao na Novopazarski sandžak. Naime, Murko je, kako sam kaže, očekivao da su se tamo najbolje sačuvale prilike kakve su postojale prije austro-ugarske okupacije u Bosni i Hercegovini. No dobivši dozvolu civilne i vojne vlasti Murko je 1924. godine obilazio samo zapadni dio Sandžaka. Zbog teškoća koje su ga pratile na putovanjima 1924. godine, Murko je daljnja putovanja odgodio na izvjesno vrijeme. Godine 1927. iskoristio je boravak u Makarskoj i Dalmaciji za izlet preko Vrgorca do Ljubuškog u Hercegovini i do Imotskog na dalmatinsko-hercegovačkoj granici. Najduži Murkov terenskoistraživački rad odvijao se u godinama 1930., 1931. i 1932. Trajao je punih šest mjeseci. Putovanje u 1930. godini trajalo je tri i po mjeseca tokom kojega je Murko obišao dio sjeverozapadne Srbije, istočnu Bosnu, odakle je krenuo preko Sarajeva i Dalmacije u Crnu Goru, koju je cijelu prekrstario, zatim u Metohiju, «staru Srbiju», i istočni dio Novopazarskog sandžaka. Žalio je što je mimoišao jugozapadnu Srbiju, «južne kotare bivše Bosne» i Crnogorsko Primorje. Murkova terenska proučavanja u 1931. godini traju dva i po mjeseca. Murko ih provodi obilazeći jugozapadnu Srbiju, u kojoj se zadržava oko šest sedmica, dok se kraće vrijeme zadržava u preostalim dijelovima (oko jednu sedmicu) - u jugoistočnoj Bosni (Višegrad i njegov kotar, Goražde, Foča, Kalinovik i Trnovo kod Sarajeva) i (nešto više od jedne sedmice) u dijelu južne Dalmacije. Istraživanjima u 1932. godini, u Dalmaciji, Boki Kotorskoj i Crnoj Gori Murko završava svoj terenski naučnoistraživački rad. Kao što nije, u svom pohodu za narodnom epikom, išao istočno od Niša, Murko također nije ni iz Srbije, ni s Kosova, putovao na jug od Niša «moravsko-varždarskom dolinom», do Skoplja i u Makedoniju, kako on kaže, zapadnu i istočnu, jer se želio ograničiti na dinarski tip narodne epike. S druge strane Murko je u Staroj Srbiji, koliko je mogao, obraćao pažnju, albanskoj epici. Zapazio je da je nepismenost među Albancima, uticala na očuvanost tradicije, pa se kod njih još uvijek «sve pjeva», citira Murko. Još prije nego što je krenuo na prvi teren, među pjevače, Murko je serioznim izučavanjima zapisa pjesama koje je zabilježio Luka Marjanović, uočio one karakteristike epskog pjevača koje će kasnije više teoretski osvijetliti, a početi da ih provjerava na živom pjevaču iz bošnjačke sredine, Bećiru Islamoviću.⁷ Tako je Murko na samom početku terenskog rada utvrdio da je pjevač mnogo mijenjao svoje pjesme, a da su na to uticale okolnosti u kojima je pjevao.

⁵ M. Murko, *Tragom ...* I, 12.

⁶ M. Murko, *Tragom ...* I, 13.

⁷ Mathias Murko, *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*. Paris 1929. *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves* - X, str. 34.

Nakon terenskih proučavanja u sjeverozapadnoj Bosni Murko je došao do zaključka da čak isti pjevač nikada pjesmu ne ponavlja sasvim isto, i da su sve pjesme, koje su štampane, samo jedan jedini put zaista tako pjevane, odnosno diktirane. Značajno je primijetiti da je njegovoj tezi o posebnosti kreativnog saopćavanja Tradicije, pri čemu je pjevačevu pjesmu uglavnom svodio na pamćenu i ranije naučenu pjesmu, bliži Milman Parry, koji će ovu tezu formulirati, nego Albert B. Lord koji će iz nje izgraditi teoriju usmenosti. Murkove su opaske rezultat dugog posmatranja pjevača u toku njegovog saopćavanja pjesme. Takva je nesumnjivo sljedeća: «Pjevačima se ne može pomoći kako da pjevaju jedan određen dio ili kako da ga ponove, za njih postoji samo pjesma kao cjelina, koju recitiraju sa neobičnom brzinom i sigurnošću, nakon što su je jednom započeli.»⁸ I pored pjevačeve kreativne uloge, koju Murko i te kako zapaža, utvrđeni tekst smatra veoma bitnim. Međutim, mora se imati na umu, ističe Murko, da pjevači utvrđeni tekst ne kazuju na način kao što bi to kazivali «mi-/ustvari oni koji nisu prenosioci Tradicije/, nego do određenog stupnja uvijek stvaraju novo.⁹ Pojavu varijanata određenih redakcija, Murko tumači upravo odnosom pjevača prema naslijedenim pjesmama i, čini mi se, s pravom vezuje za određene pjevačke škole. Taj Murkov odnos prema epskoj pjesmi kao gotovoj, konačnoj cjelini, dolazi do izražaja u njegovoj ocjeni epskog repertoara koji susreće u Hercegovini, među pravoslavnim i katoličkim stanovništvom 1913. godine.

U izvještaju s terena iz 1913. godine Murko skreće pažnju stručnoj javnosti da njegovi fonografski snimci pokazuju da je opravdana sumnja koja prati sve štampane tekstove što se tiče njihove autentičnosti neposrednog usmenog prenošenja.¹⁰ Na ovim zapažanjima Murko će formirati otprilike isti konačan odnos prema «tekstu», prema zapisanoj usmenoj tradicionalnoj pjesmi koja je činom zapisivanja iz usmene forme prešla u pisanu. Ovaj Murkov sud o usmenoj poeziji koja je zabilježena i publikovana u 19. vijeku, sud o intervencijama na tekstovima pjesama njihovih priređivača za publikovanje, teško je prodirao u južnoslavensku naučnu javnost kada je riječ o zbirci Vuka Stefanovića Karadžića. A poznati strani slavisti, najveći znalci južnoslavenske epike, Murku su odali priznanje da je upravo on taj koji ih je naučio

⁸ Mathias Murko, Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien behufs Erforschung der Volksepik der bosnischen Mohammedaner. Sitzungsberichte der Kaiser-Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil. - Hist. Klasse. 173. Band, 3. Abhandlung, str. 22.

⁹ U periodu terenskog rada u godini 1912. u Drežniku, između Plitvičkih jezera i bosanske granice, Murko je susreo pjevača Hrvata Milu Hodara, mlinara, u poznim godinama, koji je pjevao još samo pjesme svoga učitelja i one iz «zagrebačkih pjesmarica». Ali je Murko i kod njega utvrdio osobine pravih epskih pjevača, tj. pri ponavljanju je mijenjao tekst. Taj svoj manir prokomentarisao je riječima koje, u stvari, iskazuju karakter usmenog prenošenja: pjevač nikada ne pjeva sasvim jednako ono što je već jednom pjevao ili kazao. Murko pravi pjevačem smatra i Mirka Banjevića, studenta treće godine filozofije, porijeklom iz plemena Pješivac kod Nikšića u Crnoj Gori, koji je želio Murku da pjeva Ropstvo Stojana Jankovića. Mirko je odvratio Murka da traži Vukove knjige da bi ga kontrolirao jer se on ionako neće držati teksta. Murko ističe: «Kod ovako naobraženog pjevača naročito je važno priznanje, da pjesmu 'prepjeva', da 'zna samo sadržinu', 'da nešto izostavlja, nešto dodaje'. «Tako sam imao odmah na početku poslednjih putovanja nov dokaz o tome, da je pravi pjevač do neke mjere improvizator i da pjevajući pjesmu ponovo stvara». (Tragom ... I, 17). Istom tipu pjevača pripada Svetomir Maksimović, bogati seljak iz Lužnica, jednog od najnaprednijih šumadijskih sela. Pjesme je učio i iz knjiga i slušajući druge pjevače, a uvijek je 'hvatao' 'glavni sadržaj', koji pjesma opijeva, što je početak, a što kraj jer 'nije mogao pratiti svaku reč'. «To vrijedi za svakog pravog pjevača», istakao je Murko (Tragom ... I, 76).

¹⁰ Matthias Murko, Bericht über phonographische Aufnahmen epischer Volkslieder im mittleren Bosnien und in der Herzegowina in Sommer 1913. XXXVII. Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Klasse, 179. Band, 1. Abhandlung. Wien 1915.

pravilnom odnosu prema »tekstu«, oslobađajući ga kao pojam, od filološko-kabinetske ukočenosti i primoravajući ih na tačniju definiciju pjesme i njenog oblika egzistiranja (Schmaus). Pri tome se, naravno, naučna javnost nije složila sa Murkom u tome da se može prihvatiti postupak dotjerivanja stihova u popularnim izdanjima.

Murko je uveo u južnoslavensku nauku fonografska snimanja usmene tradicionalne epike. To je činjenica kojoj se u nauci južnoslavenskih naroda više pažnje poklanja tek tridesetih godina i, zapravo, više tad nego kasnije.¹¹ Među inicijatorima osnivanja bečkog fonogram-arhiva bio je i Vatroslav Jagić. Ovaj Arhiv je sticao međunarodno priznanje već na prelazu 19. u 20. vijek. Među prvima koji su shvatili značaj rada fonografiranja terenske građe bio je Milan Rešetar, sa snimcima iz Hrvatske i Slavonije, a potom Matija Murko, u vrijeme kada je snimao u Bosni. Wunsch Walter navodi da je Murkov cilj bio da napravi fonografski snimak »narodnog glasa bosanskih Muslimana«. Murko je bio naučnik koji je dobro osjetio sve prednosti fonografirane građe. Poslije boravka u Pragu ponovo je učinio aktuelnom temu snimanja glasa, muzike i pjesme što su prihvatili poznati svjetski naučnici (Gesemann, Jakobson, Ružičić, Becking).

U programskom tekstu **Nekoliko zadaća u proučavanju narodne epike**¹² Murko jasno i opširno definiše svoj odnos prema Vukovim zaslugama u bilježenju južnoslavenske usmene tradicije, koji podrazumijeva istovremeno oslobađanje od srpsko-romantičarskih pogleda na sve ono što je Vuk učinio u vezi sa sakupljanjem, izdavanjem i tumačenjem usmenog pjesništva. Prije svega, Murko smatra da će pjesme koje je sakupio Vuk, kao i vijesti koje je donio o njima i njihovim pjevačima uvijek služiti kao temelj u svim istraživanjima - ali i kod Vuka je potrebna naučna kritika. Među konstatacijama - primjedbama na Vukov rad stoji: »Vuk Karadžić nije izdao narodne pjesme tačno kako je to kasnije tražila nauka, nego se služio redaktorskim pravima, da govorim modernim jezikom, više ili manje iz jezičkih razloga, jer su njegove pjesme morale biti uzorom novog književnog jezika, a iz razloga estetskih, jer je Vuk bio čovjek finog ukusa te je za neke pjesme dugo tražio 'dobrog pevača'.« Murko smatra da je sve razloge izmjenama u jeziku pjesama Vukovih zbirki utvrdio Miklošić u raspravi o **Asanaginici**, a on sam u raspravi o pjesmi **Jakšići kušaju ljube**. Drugih dokaza nema pošto ne postoje izvornici za pjesme Vukovih zbirki I – IV.¹³

Odnos prema terenskoistraživačkom radu Murko je gradio na saznanjima koja je stekao u Arhivu Matice hrvatske. Ranije sakupljena građa, a posebno građa koja je sakupljena zaslugom Matice hrvatske, izvor je koji se ne može zaobići. Detaljnim uvidom u fond pjesama Salka Vojnikovića Murko je formirao vlastiti sud o obimu pjevačevog fonda, o mogućnostima pamćenja velikih epskih pjevača (Salko je saopćio 90 pjesama sa više od 80.000 stihova).

Murko je išao za epskom pjesmom od hrišćanske do muslimanske sredine pokazujući sve više i više interesovanja i za njenu instrumentalnu pratnju. Pokrenuo je problem žičanih instrumenata (postavio je pitanje: u kakvom odnosu stoje gusle i tambura) – jednožičanih i dvožičanih, te pitanje njihove starosti. Svakako je značajno da je na temelju ovih istraživanja uputio na veliki kulturni krug dvožičanih instrumenata koji treba istražiti.

¹¹ Vidi: Pavle Popović, *Noviji radovi o našoj narodnoj književnosti*. Misao knj. XL, 1932, str. 225–236. Uporedi: Walther Wunsch, *Matthias Murko und das Wiener Phonogrammarchiv*. Narodno stvaralaštvo, Folklor 1972.–1973, XI/XII, sv. 44–45, str. 127–128.

¹² Prilozi proučavanju narodne poezije, god. I, mart 1934., sv. 1, 2–5.

¹³ I u Srbiji u kojoj je narodna poezija Vukovih zbirki tridesetih godina snažno zatirala usmene izvore, Murko je susreo znalce i pamtiocce tradicije koji su znali da postoje bolje inačice pjesama od onih koje je zabilježio Vuk.

U vezi s temom ovog rada potrebno je kazati da se pitanje Murkove metodologije terenskih proučavanja jasno izražava već u njegovim terenskim proučavanjima muslimanske epike u 1912. godini u pomenutim područjima istraživanja. Prije svega, Murko je svoja istraživanja, pa i ukupna istraživanja, usredotočio na tadašnje stanje epike kod Bošnjaka, imajući za komparaciju obavljena proučavanja kod pravoslavnih i katoličkih pjevača. Išao je za tim da prouči prisutnost epske pjesme i epskih pjevača u odabranim sredinama u trenutku u kome je vršio istraživanja. Posebno ga je interesovao fenomen širenja i prenošenja pjesama. Bio je blizu tezi koju i sama zastupam - da su muslimanski pjevači južnoslavenskog prostora, u Bosanskom pašaluku, kao i evropskoj Turskoj, istovremeno pjevali i stvarali nove pjesme o istim događajima i junacima, unoseći u njih različita tradicijska nasljedja. Pri tome treba imati u vidu da to nisu činili samo pripadnici islamske konfesije nego i drugih konfesija, kao i to da nisu pjevali samo Slaveni nego i svi ostali. Upravo obogaćen iskustvom ukupnih terenskih istraživanja Murko će u svom kapitalnom djelu (**Tragom...**), istaći jedinstvo repertoara bošnjačkih pjevača. Neosporan doprinos svjetskoj nauci o usmenom epu su njegove definicije regionalnih osobenosti bošnjačke epike, pri čemu ih uvjetuju veze s ostalim konfesionalnim odnosno etničkim zajednicama. A ove analize davale su rezultate samo s toga što su muslimanski pjevači ostali vjerni Tradiciji, odnosno praktikovali su osnovni uvjet njenog egzistiranja - usmeni način prenošenja. Veliki zbornici bošnjačke epike (Koste Hörmanna i Luke Marjanovića) pojavili su se previše kasno da bi narušili staru praksu, a i u trenutku kada su Bošnjaci imali novi povijesni poticaj za umjetničkim uobličavanjem svoje Tradicije, uključivanjem njihove domovine u njima stranu austro-ugarsku civilizacijsku cjelinu. Već nakon terenskih istraživanja 1912. godine Murko je konstatovao da je za jugoistok Bosne i Hercegovine (čitavo područje jugoistočno od Sarajeva), karakterističan **hercegovački tip** epske pjesme. Godine 1913. Murko želi da na terenu odredi istočne granice tzv. **krajiškom tipu** bošnjačke epske pjesme. Isprepletenost tradicije različitih etničkih i konfesionalnih sredina u Hercegovini, pozicija epskog pjevača ovog područja, koji je čuvar i prenosilac često ukupne Tradicije, uticala je na Murka da paralelno izučava epiku kod sve tri konfesionalne grupe. Murko je ovdje zapazio da kršćanski pjevači pjevaju u muslimanskim kafanama, i obratno, da hrišćanski pjevači pjevaju uz Ramazan itd.

Tokom ovih proučavanja Murko je, uglavnom išao za snimanjem savremenog stanja, za sagledavanjem općih problema. Konstatovao je degradaciju epske tradicije u sjevernoj Bosni, jače prisustvo u dolini Bosne hercegovačkih, a slabije pjevača iz Krajine. U dolini Bosne konstatuje prodor gusala kao instrumenta koji prati epsku pjesmu. U odnosu na Bosnu, za koju generalno kaže da doživljava nazadak u čuvanju epike, ističe da ona još uvijek cvjeta u Hercegovini, a mnogo je muslimanskih pjevača kojima je još uvijek pjevanje epskih pjesama glavno zanimanje.

Okrećući se biologiji usmene epike Murko je iscrpnu pažnju posvetio socijalnim i kulturnim uslovima njene egzistencije, socijalnim sredinama koje su davale epske pjevače, samim pjevačima, učenju pjesama, odnosu pjevača i publike, profesionalizmu pjevača, životnim uvjetima koji su uticali na formu i oblik njihovih pjesama, udjelu individualnog i stvaralačkog u njima. Studirao je znalački pojavu svakog pojedinog pjevača. Pratio je uticaje koji su na njega imali njegova porodica, društvena sredina iz koje je poticao, kao i njegova vjersko-nacionalna grupacija.

Posebnu pažnju Murko je poklanjao ponovljenim snimcima istih odlomaka, stojeći na stanovištu da su za upoznavanje suštine narodne pjesme veoma važne varijante istih pjesama. Svoje zaključke on će kasnije produbljivati i iznijeti ih u svoja dva

kapitalna djela: proširenim pariškim predavanjima **La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle** i u knjizi **Tragom srpsko-hrvatske narodne epike**. Prvi citirani rad nesumljivo je Murkov naj sintetičniji tekst, koji karakterišu kristalno jasni stavovi. Tu se može posebno izdvojiti njegov stav o živoj epskoj pjesmi, koji je u izvještajima nakon putovanja 1913. bio ponekad nejasan i kolebljiv. Nakon studiranja vlastitih bilješki, boljeg i studioznijeg uvida u tekstove pjesama s novih terena iz 1924. i 1927. godine Murko je obrađivao svoje privremene izvještaje i produčio svoja gledanja na epiku ispitivanih područja.

Već od terenskih istraživanja obavljenih 1913. godine Murko više ni formalno ne istražuje samo muslimansku epiku, što se vidi i iz naslova njegovih izvještaja. Ipak, predavanjima koja je održao u Parizu, on je jasno pokazao da je uloga muslimanske epike u njegovim sudovima o životu epske tradicije veoma bitna. Stoga Murkove izvještaje s terena, posebno u ocjenama o životu i trajanju epske tradicije treba uvijek posmatrati paralelno s njegovim ocjenama iz pariških predavanja, kao i onim koje on izriče u tekstu **Neouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie**.¹⁴ Iskustva s terena iz perioda 1930. do 1932. godine navela su Murka na zaključak da za desetak godina usmene epike više neće biti u selima (i njihovoj okolini) koja su smještena u blizini industrijskih centara, gdje je moderni način života u ofanzivi. Međutim, u predjelima koji su daleko od modernog načina života, gdje postoji živa usmena Tradicija, život epske pjesme je ne samo prisutan u Murkovo vrijeme nego će i nastaviti da traje još dugo.

Način Murkovog rada tokom putovanja 1930. do 1932. godine, s kratkotrajnim zadržavanjem u pojedinim mjestima (najčešće po jedan dan) više je usmjeren na upotpunjavanje već stečene slike o životu narodne pjesme, te na dovršavanje utvrđivanja njenog regionalnog rasprostiranja, nego na fundamentalna istraživanja, ili izučavanje određenih postavljenih problema.¹⁵ Etnografsko-geografski pristup usmenom pjesništvu po etnografsko-geografskim zonama, kao metod u ispitivanju i izlaganju materijala, činio se Murku najprikladnijim, pa ga je zadržao i u obradi materijala prikupljenog u ovom periodu.

M. Murko je imao iza sebe bogato terensko iskustvo da u svoje djelo veoma kompetentno ukomponuje i rezultate svojih kabinetskih studija. Mnoge njegove ocjene su često veoma koncizne, ali besprijekorno tačne. Inače je Murko u djelu **Tragom...** previše kritičan prema svojim prethodnim radovima, naziva ih «ponajviše privremenim izvještajima», a smatra da djelom **Tragom...** prvi put predaje «potpun materijal» na kome zasniva svoje poglede i zaključke.¹⁶

Među briljantna otkrića o specifičnostima regionalnih epika spadaju njegove ocjene o muslimanskoj epici Novopazarskog sandžaka, premda iskazane koncizno, kao da su rezime obimne studije. Po M. Murku muslimanska bošnjačka poezija Novopazarskog sandžaka čini cjelinu, bez obzira na slijevanje različiti tradicijskih tokova u ovo područje.¹⁷ Dug vijek muslimanske epike ovdje Murko vidi u dugo zadržanom feudalnom načinu

¹⁴ Revue des études slaves XIII, 1933., 16–50 i u knjizi **Tragom ...**.

¹⁵ Sam Murko kaže da je glavni zadatak njegovog djela **Tragom ...** da pruži u granicama mogućnosti vjernu sliku stanja narodne epike na područjima koje je obišao u periodu od 1930. do 1932. (**Tragom ...** I, 17).

¹⁶ Citirano djelo, **Tragom ...** str. 17.

¹⁷ M. Murko, **Tragom ...** I, str. 93–100. Epiku Sandžaka Murko je zanimljivo prikazao u 12 tabli fotografija i s objašnjenjima koja ih prate u studiji **La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle** (poglavlje III: *La vie épique dans l'ancien sandžak de Novi Pazar*).

života, kao i u natjecanju njihovih pjevača i kazivača s hrišćanskim. Veoma je interesantno Murkovo zapažanje o odnosu sandžačkih pjevača prema svojim pjesmama. Dok, s jedne strane, pleme Kuči, pjeva pjesme koje su već objavljene, dotle se »u Dukadžinu u Sandžaku« pjevaju pjesme za koje ne znaju da su već objavljene.¹⁸ Za Novopazarski sandžak, ističe Murko, vrijedi isto što i za druge ispitivane krajeve – da su muslimani kao konzervativniji živalj sačuvali epiku bolje nego hrišćani.¹⁹ Dvojezični pjevači bošnjačkih i arnautskih pjesama zadržali su živo sjećanje na slijepog pjevača Ćor-Husu – ostavljajući u Murkovim opisima snažne slike vitalnih epskih područja Novopazarskog sandžaka.

Svakako je veoma značajno da je Murko označio još jednu geografsku i povijesnu epsku cjelinu, ali koja više, kao takva, nesumljivo ne egzistira. To je metohijsko područje muslimanske južnoslavenske epike (Peć, Prizren, Đakovica, Orahovac).²⁰ Kao krajnju južnu granicu muslimanske epike odredio je Bar u Crnogorskom primorju. Posljednjim putovanjima (1930. i 1931. godine) ostvario se Murkov plan da posjeti istočnu Bosnu. Za istočnu Bosnu, kao i Novopazarski sandžak, on će otkriti da u njoj još uvijek ima dosta muslimanskih pjevača. I ovdje je konstatovao, kao i na drugim mjestima, da muslimanski pjevači, u odnosu na pravoslavne i katoličke, više čuvaju epsku tradiciju. Ovom prilikom on je popunio svoja znanja i svoje pretpostavke o značaju i udjelu viših muslimanskih krugova, posebno onih plemićkih, u formiranju cjeline koju nazivamo muslimanskom epikom. Murko je zapazio promjene koje su se zbile u muslimanskoj begovskoj sredini nakon agrarne reforme koja je dovela do osiromašenja muslimanskog društva u cjelini. Zanimljive su i Murkove konstatacije o poistovjećivanju ruralne i urbane sredine pojedinih područja istočne Bosne (Rogatice). Ono se reflektuje u odnosu prenosilaca Tradicije prema usmenoj tradicionalnoj pjesmi.

Podatke o mnogim pjevačima Murko je dopunio fotografijama u posebnoj, drugoj knjizi djela **Tragom...**, dok je za neke pjevače donio samo fotografije. Foto-snimci mnogih pjevača dati su u radu **La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle.**

Nakon što je dovršio ukupna terenska istraživanja Murko 1934. godine preporučuje južnoslavenskim stručnjacima koji proučavaju epiku da nastave sa terenskim radom, smatrajući ga nužnim, uz onaj kabinetski. Kada je riječ o muslimanskoj epici, Murko smatra da veću pažnju zaslužuju muslimanski pjevači iz Hercegovine i Crne Gore, kao manje poznati. Novopazarski sandžak i staru Srbiju preporučuje kao područja koje treba posebno terenski istražiti, jer su upravo muslimanski pjevači iz tih krajeva ostali potpuno nepoznati.²¹ Murko je ukazao i na propuste nebilježenja brojne grupe muslimanskih pjesama o sukobima Muslimana sa njihovim ratnim protivnicima iz 19. i 20. vijeka.²²

Osnovni predmet Murkovih interesovanja jesu život epske pjesme, suština njene pojavnosti i njenog trajanja. Murko ih ispituje kroz različite vidove njihovog manifesto-

¹⁸ M. Murko, *Tragom ...*, I str. 283.

¹⁹ Isto, str. 37.

²⁰ Isto, str. 101–103.

²¹ Zanimljivo je da Murko i u knjizi *Tragom* srpsko-hrvatske narodne epike (str. 282) izražava svoje začuđenje što u Novom Pazaru još nitko nije sakupljao narodne pjesme, posebno muslimanske. Teško mi je povjerovati da je Murku ostalo nepoznato koliki je bio njegov uticaj na M. Parryja i njegove sljedbenike, te da je Milman Parry svoga najboljeg epskog pjevača Avdu Mededovića susreo u Novom Pazaru, a da će se dvije godine nakon njegove smrti pojaviti iz štampe zbirka muslimanske epike Milmana Parryja s tekstovima iz Novog Pazara. Konačno, Murko je bio u dijelu Novopazarskog sandžaka 1930., a Milman Parry u Novom Pazaru 1934.

²² M. Murko, Nekoliko zadaća u proučavanju narodne epike, str. 3.

vanja i potvrđivanja. Sukcesivno ih prati od prvog rada, oslanjajući se, pri tom, najviše i najčešće, na one primjere koje mu je nudila muslimanska epika. Čitav taj kompleks pitanja Murko je povezo u prvom i osnovnom poglavlju citirane studije **La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle** kome je dao naslov: **Introduction-historique: Les chanteurs et leurs poèmes épiques**. Bećir Islamović i redom pjevači Luke Marjanovića, zatim čitava galerija različitih južnoslavenskih pjevača, kako muslimana, tako i hrišćana, poslužili su Murku u rješavanju problema koji je naznačio naslovom pomenutog poglavlja. Konačno je riješena misterija o narodnom pjevaču, sada se zna da su prenosioci usmenih pjesama veoma nadarene osobe patrijarhalne civilizacije, rasute po selima, ali i gradovima.²³ Ima ih među svim staležima i svim profesijama. Na selu su većinom zemljoradnici, a u gradu zanatlije, bilo ih je iz redova pastira i hajduka. Murko dalje navodi da su i u njegovo vrijeme neki među njima pripadali najotmjerenijoj muslimanskoj gospodi, sveštenstvu itd. Osim amatera među pjevačima je bilo i onih koji su uistinu profesionalni pjevači, i takvih je bilo posebno među muslimanima u sjeverozapadnoj Bosni i dalje prema jugu. Ranije je izrazitih profesionalnih pjevača bilo više. Putovali su po plemićkim dvorovima muslimanskih feudalaca i bivali tu sedmicama da bi razveselili domaćina i goste.²⁴ Istaknuti begovski pjevači bili su veoma ponosni, svjesni svojih vrijednosti, ističe Murko.²⁵ Mnoga muslimanska gospoda izdržavala je svoje privatne pjevače, ponekad čak hrišćane. "To su bile sluge većeg ranga ili vojnici, naročito podoficiri kao što su komandiri voda i bajraktari; kod Ded-age Čengića, sina Smail-age Čengića, čiju je smrt opjevao hrvatski pjesnik Ivan Mažuranić u jednom poznatom epu, bio je u drugoj polovici zadnjeg vijeka jedan takav pjevač koji je imao čin komandanta" - navodi Murko. Upravo na tim "ostacima muslimanskih tradicija" Murko gradi predstavu o tome na koji je to način živjela usmena epska poezija u prošlim vijekovima "čak i ako ne znamo da je ona bila njegovana kod srpskog bosanskog i hrvatskog plemstva".²⁶ Istraživanjima u godinama 1930. i 1932. Murko je konstatovao opadanje broja profesionalnih pjevača. S druge strane, pojava još uvijek snažno prisutna i u to vrijeme bila je da su se pjevači različitih konfesija rado slušali. Murko smatra da su dužina pjevačeve pjesme i broj pamćenih pjesama veoma bitni u karakterizaciji pjevača, i on im prilazi iz aspekta homerskog pitanja. Ističe da pjevačevi odgovori na pitanje koliko pjesama zna - neječešće iskazati brojevima 30 ili 40 - nisu pretjerani, te podsjeća da je Marjanovićev pjevač Salko Vojniković saopćio 90 pjesama, a one ukupno iznose 80.000 stihova - "otprilike dvostruko više od **Ilijade** i **Odiseje** zajedno, budući da su deseterci kraći od heksameta, a broj stihova tri puta veći".

²³ U narodu se oni zovu i 'pjevači' (pjevač, piva), njihovo književno ime guslar (*svirač* na guslama, u narodu obično *guslač*) rijetko se upotrebljava i sem toga je netačno, pošto se jedan veliki broj pjevača ne prati sa guslama, kaže Murko.

²⁴ Naravno tu sliku epskih pjevača Murko dopunjuje u knjizi *Tragom ...*: "Na svojim prvim putovanjima - kaže Murko - zabilježio sam vrlo zanimljive ostatke bosanskog feudalizma i u epskom pjesništvu: bogati begovi i age imali su stalne pjevače ili su ih izdržavali čitave mjesece i bogato ih nagrađivali /kod Murka nap. 67; Bericht I, 25-27; II, 11-12; 20, 45-47/. I na poslednjim putovanjima imao sam još prilike razgovarati sa savremenim ovakvih epskih vremena i pokupiti od njih vrijedne vijesti, koje dajem djelimično i potanje kao svjedočanstvo prošlih vremena ..." (*Tragom ...*, I, 362).

²⁵ Kao primjer pravog gospodskog pjevača Murko navodi Čor-Husa Husovića iz Sandžaka (*Tragom ...*, I, 363).

²⁶ "Za mene nema sumnje - kaže Murko - da sadašnja epska narodna poezija proističe, kao i najveći dio narodne umjetnosti uopće (npr. nošnje) iz najviših hrišćanskih i muslimanskih društvenih sredina, ali tokom vijekova ona se razvijala svojim vlastitim putevima" (M. Murko, *Epska narodna poezija u Jugoslaviji početkom XX vijeka*. U knjizi: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, str. 163/164.) Izbor kritika. Sastavljači: Buturović Đenana, Palavestra Vlajko, Sarajevo 1974.

Murkov doprinos nauci o usmenom pjesništvu - želim posebno naglasiti na kraju ovog izlaganja - sastoji se u utiranju puta teorijskom osvjetljenju kategorije **usmenosti**, a zatim u identifikaciji regionalnih usmenih epskih posebnosti, te dosljednom praćenju muslimanske južnoslavenske epike, ne kao izolovane pojave već, naprotiv, kao pojave snažno povezane s epikama ostalih južnoslovenskih naroda istog jezika, koja je bila izvor i inspiracija njegovom naučnom radu, a i dokaz njegovih naučnih teorija. Upravo činjenica što će njegov naučni put inspirisati američkog naučnika - homerologa, Milmana Parryja, kao i činjenica da će Milmana Parryja na tom putu istom nastaviti da slijedi američki naučnik Albert Lord, dokazi su također, istinske naučne vrijednosti Matije Murka. Pojave koje dokazuju, potvrđuju kategoriju usmenosti Murko je uporno pratio i na terenu i studijski. To je prije svega pitanje izmjena u pjesmi ili izmjena pjesme, od kazivanja do kazivanja, od kazivača do kazivača. A to je zapravo i pitanje pjevača i njegovih verzija.²⁷ Murku je uspjelo da odgonetne složenu i višestruku ličnost pjevača: pjevača stvaraoca, pjevača umjetnika, pjevača tradicionaliste, pjevača glumca - sve istovremeno. Saopćavanje, pjevanje, praćeno je fizičkim naporom, jer pjevač pjeva čitave sate, pa i cijelu noć, najčešće u prisustvu auditorija. Murko postavlja pitanje i daje odgovor koji će i veliki naučnik Alber Lord ukomponovati u svoju **usmenu teoriju**, u **teoriju usmenosti**. «Može li sebi neko predstaviti šta je pjevanje dugih poema bez greške u sadržini, u besprijekornim poetskim stihovima, sa najvećom brzinom? To je jedino moguće pjevačima koji ne uče napamet poeme, riječ po riječ, već ih svaki put ponovo stvaraju, u briljantnoj improvizaciji, zahvaljujući svome znanju jezika i poezije.²⁸ Murko je veoma precizan i dosljedan svojim ukupnim istraživanjima kada upotrebljava sintagmu znalci tradicije a da bi pojasnio njenog prenosioca, pjevača. A znalci tradicije su, kako kaže Murko, posebni, odabrani i talentirani pojedinci.

Konačno Murko kao ni jedan naučnik do naših vremena, u ocjeni muslimanske epike, nije u tolikoj mjeri povezao njene osobenosti s povijesnim putem južnoslavenskih Muslimana, posebno bosanskih. I ono što nesumnjivo nije niko drugi u oblasti duhovne kulture - to je posmatranje ove epike na prostoru širih i dubljih kulturno-historijskih i geografskih međuveza.

Možda bi se moglo postaviti pitanje: nije li prodor naučnih rezultata američke homerološke škole, s Albertom B. Lordom na čelu, potisnuo Murkov značaj za svjetsku i našu nauku u proučavanjima usmene tradicionalne epike. Ako pratimo evropsku nauku, onda ćemo vidjeti da je Murko prisutan u teoretskim raspravama i sintezama o epskoj tradiciji, u historijama svjetskih književnosti naporedo s M. Parryjem i A. Lordom (u radovima Gerharda Gesemanna, A. Vaillanta, Aloisa Schmausa, J. Rychner, A. Leskya i dr.) već od dvadesetih godina do sredine šezdesetih godina našeg vijeka. Konačno, koliko je, uopšteno uzevši, neosporna teorija usmenosti (usmena teorija) Alberta B. Lorda uticala na proučavanja usmene južnoslavenske književnosti Bošnjaka, Srba, Hrvata i Crnogoraca, južnoslavenskih naroda zajedničkog jezika? Murko je uticao na generaciju istraživača usmene književnosti u južnoslavenskoj nauci, istraživača

²⁷ Rad sa usavršenim fonografom Bečke Akademije, na već pominjanim putovanjima potvrdio je u dva navrata i više kazivanja različite tekstove iste pjesme. Murko je nakon novih terenskih iskustava i obnavljanja eksperimenata došao do zaključka: «Za mene je u buduće jasno da su štampane pjesme, koje danas imamo, pjevane jedan jedini put ili, tačnije, diktirane, i to u vrijeme kada su zapisivane. Zbog toga su uzaludni svi pokušaji da se obnovi neka pjesma u njenoj originalnoj formi». (M. Murko, Epska narodna poezija u Jugoslaviji ..., str. 167).

²⁸ M. Murko, Isto, str. 169.

okupljenih oko beogradskog časopisa **Prilozi proučavanju narodne poezije**, i neki među njima su svojim djelom učinili moderan prodor u tradicionalne romantičarske studije o -narodnoj- književnosti. Međutim, od šezdesetih godina 20. vijeka jugoslavenska nauka o usmenom stvaralaštvu snažnije se veže za romantičarski estetiizam. Drukčiji pristupi su dio naučnih proučavanja u sklopu folkloristike i etnologije, i uz napor zastupaju širu i snažniju primjenu teza, koje je utemeljio Murko u valorizaciji dijela naslijeđa koje zovemo usmenom tradicionalnom epikom. U istom procjepu naučnih kretanja našla se i teorija usmenosti A. Lorda na teritoriji naroda donedavne jugoslavenske zajednice.

Povzetek

Prispevek Matije Murka k proučavanju južnoslovenske epike

Matija Murko je prvič krenil na strokovno potovanje po Balkanu že leta 1913 in se sem vračal vse do leta 1932. Skoraj 23 let je v tujih strokovnih časopisih objavljajl članke in razprave o izsledkih svojih terenskih raziskav. Leta 1951 je v Zagrebu izšla njegova knjiga *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*.

V svojem kulturno-antropološkem pogledu na ustno slovstvo je bil Murko prvi v evropski strokovni javnosti, ki je ustvaril osnovne znanstvene pogoje za celovito sliko življenja ljudske epike. Analiziral je vse pojave in vidike ljudskega pesništva južnih Slovanov, ob tem pa v sklopu srbske in hrvaške epike opozoril na poseben segment – na muslimansko epsko tradicijo. Murkov prispevek k znanosti o ljudskem pesništvu je v utiranju poti teoretični osvetlitvi kategorije usnosti, potem pa še sama identifikacija regionalnih epskih posebnosti. Za avtorico je sila pomembno še Murkovo odkrivanje in spremljanje muslimanske epike, ki jo Murko ne vidi kot izoliran pojav, ampak kot pesništvo, ki je tesno povezano s srbskim in hrvaškim. Avtorica je prepričana, da je bilo prav Murkovo delo podlaga drugim tujim raziskovalcem Balkana, npr. ameriškemu homerologu Milmanu Parry-ju, ki mu je nekoliko pozneje sledil še Albert Lord.